

حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای و وضعیت ایران*

دکتر محمود جلالی**

چکیده

مدت‌هاست جامعه بین‌المللی تلاش می‌نماید تا از طریق اقدامات حقوقی ملی و بین‌المللی از استفاده صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای که ۶/۶ درصد انرژی جهان را تشکیل می‌دهد، اطمینان حاصل کند. با این حال هنوز چهار نگرانی در این زمینه وجود دارد: باید اطمینان حاصل شود که انرژی مذکور مطابق با استانداردهای بنیادین امنیتی مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ مواد و ابزارهای هسته‌ای باید در مقابل سرقت و خرابکاری مورد محافظت باشند؛ تأسیسات و ادوات هسته‌ای نباید در منازعات مسلحانه مورد حمله واقع شوند؛ و مواد و ادوات هسته‌ای نباید در جهت مقاصد نظامی مورد استفاده قرار گیرند. حقوق بین‌الملل انرژی هسته‌ای در راستای قانونی کردن کاربرد انرژی اتمی و رفع نگرانی‌های چهارگانه موصوف گام برمی‌دارد. یکی از علل وجود نگرانی‌های مورد اشاره این است که استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای و نقش مهمی که برای انسانیت در بردارد با مسأله گسترش سلاح‌های اتمی و جنگ هسته‌ای درآمیخته است. دلیل این امر روشن است: دانش، مواد و تخصصی که برای تولید سلاح‌های اتمی مورد نیاز است اغلب همان‌هایی است که برای تولید انرژی اتمی و انجام تحقیقات هسته‌ای نیاز است. آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (آژانس) در چارچوب معاهده ۱۹۶۸ عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای (ان پی تی) و اساسنامه خود مسؤولیت نظارت بر استفاده صلح‌آمیز از این انرژی را برعهده دارد و موظف است گزارش فعالیت‌هایش را به مجمع عمومی و شورای امنیت سازمان ملل متحد ارائه نماید. بدین منظور ایران اکنون یکی از کشورهای تحت نظارت بالفعل آژانس است. در حالی که حقوق بین‌الملل قراردادی و عرفی و همچنین اصول متعددی چون اصل حاکمیت، اصل حق توسعه و اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها بر خودداری از فن‌آوری هسته‌ای برای مقاصد دوستانه را حق ایران می‌داند، بر اساس اصول متعددی همچون اصل وفای به عهد و اصل حسن نیت، ایران موظف به همکاری با آژانس و خودداری از تبدیل مقاصد صلح دوستانه انرژی هسته‌ای است.

واژگان کلیدی: حقوق بین‌الملل، آژانس بین‌المللی اتمی، ایران، سلاح‌های هسته‌ای، استفاده صلح‌آمیز از انرژی، ان پی تی.

مقدمه

یکی از وظایف حقوق بین‌الملل عمومی، قانونی نمودن فعالیت‌های مربوط به انرژی به معنی عام است.^۱ بدین منظور اکنون مجموعه‌ای از اصول و مقررات حقوق بین‌الملل، فعالیت‌های مربوط به انرژی اتمی را یعنی نوعی از انرژی که با تغییر در ساختار هسته اتم حاصل می‌شود به طور خاص تحت پوشش قرار می‌دهد. اصول و قوانین مذکور خود حقوق جداگانه‌ای به نام "حقوق بین‌الملل انرژی اتمی" را تشکیل می‌دهد که شاخه جوانی از حقوق بوده، حاکم بر فعالیت‌های تابعین حقوق بین‌الملل مربوط به انرژی هسته‌ای است. البته تعهدات بین‌المللی مربوط به فعالیت‌های اتمی به آنچه در حقوق بین‌الملل انرژی است منحصر نمی‌شود، بلکه آن تعهدات را در قواعد حقوق بین‌الملل حاکم بر فعالیت‌های متعددی که توسط کشورها در بخش انرژی و دیگر بخش‌ها صورت می‌گیرد نیز، می‌توان یافت.

در این روند قانونی سازی، اولویت حقوق بین‌الملل انرژی اتمی این بوده که مسؤلیت قانونی اولیه باید بر عهده مقامات داخلی هر کشور باشد.^۲ با این حال چون فعالیت‌های هسته‌ای دارای آثار بالقوه فراملی است، جامعه بین‌المللی بخصوص، از زمان تأسیس جامعه ملل (بند ۲ ماده ۸ میثاق) و سازمان ملل متحد (مواد ۱۱، ۲۶ و ۴۷ منشور) که به طور جدی در مورد تقلیل و خلع سلاح‌های نظامی خطرناک اقداماتی را شروع نمودند از تلاش و همکاری منطقه‌ای و جهانی برای اتخاذ تدابیر فراملی و قوانین متحد الشکل نیز فروگذار نکرده است. باید یادآور شد که جامعه ملل در این راه توفیقی نیافت و با شکست مواجه شد؛ ولی پس از ایجاد سازمان ملل متحد آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۳ تاکنون نقش مهمی را ایفا نموده است. هدف اصلی آژانس کمک در کاربرد انرژی هسته‌ای در مسیر صلح، سلامتی و سعادت در سراسر جهان و به حداقل رساندن خطرات مالی و جانی این انرژی است.

در این جهت هم اکنون آژانس تلاش‌های خود را بر کنترل برنامه هسته‌ای ایران متمرکز کرده و همگام با برخی کشورهای دیگر معتقد است باید تضمین‌های عینی مشخصی وجود داشته باشد که نشان دهد برنامه هسته‌ای این کشور کاملاً صلح آمیز است، در حالی که دور

1. Lamm V., *Utilization of Nuclear Energy and International Law*, International Specialized Book Service Inc, November 1985.

2. See, generally, Blix H., "The Role of the IAEA in the Development of International Law", 1989 *Nordic Journal of International Law*, Vol. 58.

3. International Atomic Energy Agency. See the IAEA internet homepage at <http://www.iaea.org>.

جدید مذاکرات چهار جانبه هسته‌ای ایران و سه کشور اروپایی فرانسه، انگلیس و آلمان در پاریس و لندن تا اواخر اردیبهشت ماه ۱۳۸۴ نتیجه روشن و محسوسی به دنبال نداشته است و به گفته برخی مقامات ایرانی مذاکره کننده: "امیدی به مذاکرات هسته‌ای با اروپا نیست"^۱ در این مقاله ابتدا در یک نگاه کلی نظام حقوقی حاکم بر انرژی هسته‌ای از نظر حقوق بین‌الملل بررسی و سپس جایگاه ایران و اختلاف آن با آژانس مورد تجزیه و تحلیل حقوقی قرار خواهد گرفت.

۱- چهارچوب حقوقی حاکم بر فعالیت‌های هسته‌ای

در چهار دهه گذشته همکاری‌های بین‌المللی در زمینه انرژی هسته‌ای به پیدایش اسناد حقوقی الزام‌آور و قواعد و استانداردهای توصیه‌ای غیر الزام‌آور و مشورتی زیادی منجر گردیده است. این اسناد و قواعد^۲ بر اموری چون ایمنی هسته‌ای، حمایت در برابر اشعه، مدیریت زباله‌های هسته‌ای، برنامه‌ریزی و کمک اضطراری، نقل و انتقال مواد رادیو اکتیو، مسؤولیت مدنی ناشی از خسارت هسته‌ای، حمایت فیزیکی از مواد هسته‌ای، حملات مسلحانه علیه تأسیسات هسته‌ای و بالاخره نظارت‌ها، بازرسی‌ها و راستی آزمایی‌های^۳ آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای حاکم می‌باشد.

از مهم‌ترین اسناد فوق الذکر و نهادهای فعال در این مورد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی، کمیته سازمان ملل متحد در مورد آثار اشعه اتمی، سازمان بهداشت جهانی، سازمان بین‌المللی کار، آژانس انرژی هسته‌ای، سازمان همکاری اقتصادی و توسعه اروپا، آژانس عربی انرژی اتمی، کنوانسیون ۱۹۶۰ پاریس در مورد مسؤولیت شخص ثالث در زمینه انرژی هسته‌ای، کنوانسیون ۱۹۶۳ وین در مورد مسؤولیت مدنی ناشی از خسارت هسته‌ای، پیمان ۱۹۶۷ تلاتلولکو^۴ یا معاهده ممنوعیت سلاح‌های هسته‌ای در آمریکای

۱. رک اظهارات سیروس ناصری را در سایت بازتاب <http://www.baztab.com/news/24408.php> مورخ

۱۳۸۴/۲/۲۷

2. See, Edwin I. N., *International Law of Nuclear Energy: Basic Documents*, Parts 1/Parts 2, Aspen Pub., August 1993.

3. Verifications.

4. Tlatelolco Treaty. See, <http://www.opanal.org/opanal/Tlatelolco/P-Tlatelolco-i.htm>.

لاتین، معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای^۱، کنوانسیون بین‌المللی امنیت هسته‌ای ۱۹۹۴، کنوانسیون اعلام زود هنگام حوادث هسته‌ای، کنوانسیون مساعدت در زمان بروز حادثه هسته‌ای، قطعنامه سال ۱۹۹۲ مجمع عمومی سازمان ملل متحد در مورد اصول مربوط به منابع نیروی هسته‌ای در ماورای فضا، و معاهده ۲۴ سپتامبر ۱۹۹۶ در مورد ممنوعیت کامل آزمایش‌های هسته‌ای^۲ که هنوز لازم الاجرا نشده است.

به علاوه، سازمان‌ها و نهادهای مختلفی در سطوح منطقه‌ای و جهانی در اعمال و توسعه حقوق بین‌الملل انرژی مشارکت دارند که می‌توان آن‌ها را به طور کلی به سه دسته تقسیم نمود: دسته اول سازمان‌هایی مثل آژانس است که تمام فعالیت آن‌ها مربوط به بخش انرژی است و در صفحات آتی در خصوص آن بحث خواهد شد. دوم سازمان‌هایی مثل سازمان ملل متحدند که صلاحیت عام داشته و با تفسیر موسع انرژی می‌تواند بخشی از فعالیت‌های آن‌ها را تشکیل دهد. سوم سازمان‌هایی چون "برنامه توسعه ملل متحد" یا UNDP^۳ است که جهت نیل به اهداف خود گاهی جنبه‌های خاصی از انرژی را مورد بررسی قرار می‌دهند. در این جا با توجه به اهمیت سازمان ملل متحد به عنوان سازمانی با صلاحیت جهانی که آژانس نیز عضوی از خانواده آن محسوب می‌شود، نقش آن را در زمینه انرژی اتمی مورد مطالعه قرار می‌دهیم:

۱-۱- نقش سازمان ملل متحد

در سوم ماه اکتبر ۱۹۴۵ رئیس جمهور آمریکا در کنگره این کشور اعلام کرد که او مذاکراتی را آغاز کرده که به موجب آن موافقتنامه‌ای را (در مرحله اول با بریتانیا و کانادا و سپس با دیگر ملل) در خصوص شرایطی که بر اساس آن‌ها و با همکاری بین‌المللی رقابت در زمینه مسابقات هسته‌ای را از بین می‌برد، منعقد خواهد کرد. سه کشور مذکور در ماه بعد "اعلامیه مورد توافق در باره انرژی اتمی"^۴ را صادر نموده و به موجب آن موافقت کردند که به منظور تحصیل مؤثرترین وسایل ممنوعیت کامل استفاده از انرژی اتمی برای مقاصد ممنوعه و جهت تشویق استفاده گسترده از آن، برای مقاصد صنعتی و انسان دوستانه، کمیسیونی تحت اداره سازمان

1. Non-Proliferation of Nuclear Weapons. For the Persian text of the Treaty see, http://www.bbc.co.uk/persian/iran/story/2004/09/printable/040907_a_atomic_iran_npt_text.shtml.

2. Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT).

3. United Nations Development Programme.

4. Agreed Declaration on Atomic Energy, Washington 15 Nov. 1945.

ملل متحد به وجود آید تا توصیه‌های لازم را به سازمان ارائه کند. در دسامبر ۱۹۴۵ در اجلاس شورای وزیران خارجه در مسکو پیشنهادهای مذکور در اعلامیه مورد بررسی قرار گرفت و شوروی سابق اصلاحات جزئی را در آن صورت داد. این پیشنهادهای بعداً به مجمع عمومی سازمان ملل ارائه شد و متعاقباً مسائلی چون کنترل انرژی اتمی به نحوی که فقط برای مقاصد صلح‌آمیز به کار رود، حذف سلاح‌های هسته‌ای و دیگر سلاح‌های کشتار جمعی از برنامه تسلیحاتی ملی کشورها و ایجاد ابزارهای محافظتی مناسب از قبیل بازرسی و دیگر وسایلی که بتوان از کشورها در مقابل خطرات ناشی از نقض تعهدات هسته‌ای حمایت کرد، در برنامه سازمان قرار گرفتند.

بنابراین از ابتدای تأسیس سازمان ملل متحد، موضوع کنترل و عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای مورد توجه مجمع عمومی آن سازمان بوده و جالب توجه است که اولین قطعنامه مجمع عمومی پس از تأسیس، قطعنامه شماره ۱ (۱) مورخ ۲۴ ژانویه ۱۹۴۶ در خصوص این سلاح‌ها می‌باشد. در این زمینه خصوصاً باید از تلاش‌های کمیسیون انرژی اتمی و کمیته خلع سلاح آن سازمان نام برد. کمیسیون انرژی اتمی سازمان ملل مرکب از نمایندگان کشورهای عضو شورای امنیت و نماینده کانادا (در صورتی که در آن شورا عضو نباشد) توسط مجمع عمومی در ۲۴ ژانویه ۱۹۴۶ تأسیس شد. در اولین جلسه کمیسیون که در ۱۴ ژوئن ۱۹۴۶ در نیویورک برگزار شد مقرر گردید گزارش‌های و توصیه‌های کمیسیون به شورای امنیت ارائه شود. در اولین گزارش خود به شورای امنیت کمیسیون خواستار تشکیل نظام بین‌المللی قدرتمندی برای کنترل و نظارت بر سلاح‌های هسته‌ای گردید.

همچنین کمیسیون خلع سلاح (سلاح‌های متعارف)^۱ سازمان ملل به استناد ماده ۲۹ منشور و طی قطعنامه (۱) ۴۱ مورخ ۱۴ دسامبر ۱۹۴۶ مجمع به وجود آمد. اندکی بعد شوروی سابق در آگوست ۱۹۴۹ و انگلیس در ۳ اکتبر ۱۹۵۲ سلاح‌های اتمی خود را آزمایش نمودند. زمانی که ایالت متحده آمریکا بمب اتمی هیدروژنی خود را در نوامبر ۱۹۵۲ تست کرد، دنیا شاهد تحول وحشتناک جدیدی گردید. به دنبال این حوادث و مشکلات متعدد ناشی از آنها که عمدتاً ریشه سیاسی داشت، مجمع عمومی در سال ۱۹۵۲ طی قطعنامه (۶) ۵۰۲ خود

۱. در مورد مسأله خلع سلاح از جمله خلع سلاح هسته‌ای ن.ک. اعلامیه مربوط به اصول حقوق بین‌الملل قطعنامه (۲۵) ۲۶۲۵ مورخ ۲۰ اکتبر ۱۹۷۰ و اعلامیه مربوط به تقویت مبانی امنیت بین‌المللی قطعنامه (۲۵) ۲۷۳۴ مورخ ۱۶ سپتامبر ۱۹۷۰.

کمیسیون جدیدی را جایگزین دو کمیسیون قبلی نمود. کمیسیون جدید با نام "کمیسیون خلع سلاح" هم در مورد سلاح‌های متعارف و هم در مورد سلاح‌های هسته‌ای فعالیت خود را تحت نظارت مجمع عمومی شروع کرد. آیزنهاور، رئیس جمهور وقت آمریکا، در ۸ دسامبر ۱۹۵۳ در مجمع عمومی سازمان ملل سخنرانی معروف به "اتم‌ها برای صلح" را ایراد نمود. به دنبال آن دولت‌های آمریکا و شوروی سابق خصوصاً از سال ۱۹۵۶ به بعد به طور جدی در پی انعقاد معاهده‌ای جهت نظارت، کنترل، بازرسی و عدم گسترش سلاح‌های هسته‌ای بودند؛ اما از همان ابتدا بحث "عدم گسترش" سلاح‌های هسته‌ای (که هنوز از آن‌ها تعریف دقیقی ارائه نشده است) و "حق توسعه صلح‌آمیز" انرژی اتمی بین دو دسته از کشورهای عضو و غیرعضو باشگاه هسته‌ای، از مسائل مورد اختلاف بوده است. در همین جهت پس از طرح موضوع توسط ایرلند، مجمع عمومی، قطعنامه (۱۴) ۱۳۸۰ را در نوامبر ۱۹۵۹ در خصوص این سلاح‌ها تصویب کرد. قطعنامه بعدی (۱۶۵۳) در ۴ نوامبر ۱۹۶۱ به اتفاق آرا توسط مجمع به تصویب رسید. در قطعنامه‌های فوق کشورهای فاقد سلاح هسته‌ای متعهد شدند از ساخت این‌گونه سلاح‌ها خودداری کنند؛ به خصوص در قطعنامه ۱۶۵۳ مجمع عمومی مقرر گردیده است که استفاده از سلاح‌های هسته‌ای مخالف روح، متن و اهداف سازمان ملل متحد و در نتیجه مخالف منشور آن سازمان و مخالف قواعد حقوق بین‌الملل و حقوق انسانی است و جرم علیه بشریت و تمدن محسوب می‌شود. در سال ۱۹۶۵ دو دولت فرانسه و چین نیز به عنوان قدرت هسته‌ای پدیدار شدند؛ لذا در ۱۰ و ۱۲ ژوئن ۱۹۶۸ مجمع در قطعنامه ۲۳۷۳/۲۲ از دولت‌ها تقاضا کرد طرح معاهده‌ای را در مورد سلاح‌های موصوف امضا و تصویب کنند که سرانجام طرح مذکور در اول ژوئیه ۱۹۶۸ به صورت معاهده ان پی تی درآمد و از ۵ مارس ۱۹۷۰ لازم الاجرا شد.

مجمع عمومی همچنین طی قطعنامه‌های دیگری در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای کشورها موضع‌گیری نموده است؛ از جمله در قطعنامه ۵۱/۴۱ مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۹۶ با تأکید بر قطعنامه‌های پیشین خود دولت‌ها را به استفاده صلح‌جویانه از انرژی اتمی ترغیب کرد. در همان سال مسأله عدم مشروعیت استفاده یا تهدید به استفاده از سلاح‌های هسته‌ای در مجمع عمومی شدت گرفت و صف‌بندی کشورها در این خصوص را آشکار نمود. اکثریت دولت‌ها معتقد بودند که تهدید یا به کارگیری سلاح هسته‌ای به طور مطلق ممنوع می‌باشد. نظریه آنان در قالب قطعنامه مجمع عمومی تجلی یافت که طی آن از رکن قضایی سازمان یعنی دیوان

بین‌المللی دادگستری تقاضای رأی مشورتی نمودند. گروه دوم را کشورهای دارنده سلاح‌های هسته‌ای همچون روسیه، انگلستان، فرانسه و آمریکا تشکیل می‌داد که توسل به سلاح‌های هسته‌ای را در شرایط خاصی جایز می‌دانند. گرچه دیوان نتوانست اظهار نظر نهایی ارائه کند، با این حال در ۸ ژوئیه ۱۹۹۶ به اتفاق آرا اعلام نمود که تهدید یا استفاده از چنین سلاح‌هایی می‌بایست منطبق بر مقتضیات حقوق مخاصمات مسلحانه خصوصاً اصول و قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه باشد؛ لذا نتیجه گرفت که تهدید یا استفاده از سلاح هسته‌ای علی‌القاعده با قواعد حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه، بویژه اصول و قواعد حقوق بشردوستانه مغایر است؛ اما از نظر دیوان بین‌المللی دادگستری، در جدال "مرگ و زندگی" توسل به سلاح اتمی در دفاع مشروع آزاد است. دیوان اعلام کرد که نه حقوق بین‌الملل عرفی و نه حقوق بین‌الملل قراردادی هیچ‌کدام استفاده از جنگ افزار اتمی یا تهدید به استفاده از آن را مطلقاً منع نمی‌کند. به نظر دیوان "با در نظر گرفتن وضع فعلی حقوق بین‌الملل و داده‌های در دست، فعلاً مسأله حقانیت و مشروعیت استفاده از جنگ افزار اتمی یا تهدید به استفاده از آن در شرایط مدافعه حیاتی قابل حل و فصل حقوقی نیست."^۱ از این رأی می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که به طور کلی طبق اصول حقوق بین‌الملل عمومی، هر آن چه بر کشوری منع نشده، الزاماً آزاد و مجاز است.

بالاخره، مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۹۹ در قطعنامه‌ای با اکثریت آرا از کلیه کشورها درخواست نمود که تعهد به خلع سلاح هسته‌ای را که دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی مشورتی سال ۱۹۹۶ خود تأیید نموده، با شروع مذاکرات چندجانبه در سال ۲۰۰۰ عملی نمایند، تا این امر در نزدیک‌ترین زمان منجر به انعقاد کنوانسیون شود که توسعه، تولید، آزمایش، انتقال، انباشت، تهدید یا استفاده از جنگ افزارهای هسته‌ای را ممنوع نموده و نابودی این سلاح‌ها را قانونی سازد. این امر تاکنون محقق نشده است.

در پایان این قسمت باید یادآور شد که برغم اسناد حقوقی موجود، نظر مشورتی دیوان، قطعنامه‌های مجمع عمومی و فشار افکار عمومی جهان، کشورهای هسته‌ای تاکنون به تعهد خود در مورد خلع سلاح اتمی عمل نکرده‌اند. از مهم‌ترین اقدامات دولت‌های هسته‌ای در مورد کاهش مسابقات هسته‌ای می‌توان از موافقتنامه ۱۹۸۷ واشنگتن در خصوص انهدام سلاح‌های

---

1. ICJ Rep. 1996, Advisory Opinion, 8 July 1996, Parag. 105 (2) (E).

هسته‌ای میان برد و کوتاه برد^۱ و موافقتنامه ۱۹۹۱ جکسن هول در مورد تحدید سلاح‌های استراتژیکی آفندی یا پیمان استارت^۲ نام برد که به موجب آن آمریکا و شوروی سابق تعهد کردند تا سال ۲۰۰۰ سلاح‌های هسته‌ای دوربرد آفندی را تا ۳۰٪ کاهش دهند. با این حال در حال حاضر مذاکرات چند جانبه جدی در خصوص خلع سلاح هسته‌ای و فعالیت‌های مؤثر دو جانبه بین کشورهای باشگاه هسته‌ای صورت نمی‌گیرد. هند و پاکستان برغم معاهده ۱۹۹۶ منع آزمایش‌های هسته‌ای اقدام به انجام آن‌ها نموده، و سنای آمریکا این معاهده را نپذیرفته است. همچنین کشورهای هسته‌ای با نقض تعهدات خود به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با فروش تکنولوژی هسته‌ای به کشورهایی چون اسرائیل و آفریقای جنوبی به آن‌ها کمک کرده‌اند.^۳ بدیهی است این امر چیزی جز بی‌توجهی نسبت به سازمان ملل در این زمینه و مخالفت با حکومت قانون در روابط بین‌الملل محسوب نمی‌گردد.

۱-۲- دیدگاه منشور سازمان ملل متحد

مسئله کنترل سلاح‌های هسته‌ای و توسعه انرژی اتمی در منشور سازمان ملل متحد مورد بحث قرار نگرفته است. بر اساس منشور هیچ یک از ارگان‌های آن سازمان، مدیریت مستقیم، بازرسی، تحقیق در این زمینه و قدرت اعطای مجوز کنترل مؤثر انرژی اتمی را برعهده ندارد؛ حتی بر خلاف میثاق جامعه ملل، منشور به مسئله خلع سلاح نیز زیاد نپرداخته است؛ با این حال طبق ماده ۲۴ آن منشور مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی بر عهده شورای امنیت نهاده شده که کنترل انرژی اتمی را نیز در بر می‌گیرد. به همین جهت قطعنامه ۸۲۵ شورای امنیت در ۱۱ مه ۱۹۹۳ در خصوص کره شمالی و بند C قطعنامه ۶۸۷ مورخ ۳ آوریل ۱۹۹۱ در خصوص عراق حساسیت شورای امنیت نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای کشورها را نشان می‌دهد؛ با این حال بر اساس ماده ۲۴؛ گرچه شورای امنیت مسئولیت اولیه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را بر عهده دارد، تنها مرجع مسؤول در این خصوص نیست. مسئولیت مذکور بر عهده نهادهای دیگر و نیز کلیه اعضای سازمان می‌باشد. به همین دلیل ارگان‌های دیگر سازمان

1. See, <http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/december/8/newsid-3283000/3283817.stm> viewed on 21 April 2005.

2. See, <http://www.fas.org/nuke/control/start1/text/aba-29.htm> viewed on 21 April 2005.

3. See, <http://www.fas.org/nuke/guide/rna/nuke/viewed> on 20 April 2005.

همچون مجمع عمومی، شورای اقتصادی و اجتماعی و دیوان بین‌المللی دادگستری نیز در این زمینه مسؤولیت‌های ویژه‌ای را بر عهده دارند.

ماده ۲۶ منشور، شورای امنیت را مسؤول تشکیل سیستمی می‌داند که باید مسابقات تسلیحاتی را تحت کنترل درآورد. مطابق این ماده شورای امنیت به منظور کمک به استقرار صلح و امنیت بین‌المللی با مساعدت کمیته ستاد نظامی مندرج در ماده ۴۷ مکلف است طرح‌هایی برای برپایی نظام تسلیحاتی در جهان به اعضای سازمان ملل متحد تسلیم کند؛ اما به استناد فصل ششم منشور، شورا زمانی اعمال صلاحیت خواهد کرد که اولاً اختلافی وجود داشته باشد و ثانیاً بیم آن باشد که ادامه آن اختلاف صلح و امنیت بین‌المللی را به خطر می‌اندازد. بر اساس فصل هفتم منشور نیز صلاحیت شورا محدودیت دارد و فقط در صورتی اقدام خواهد کرد که نسبت به صلح و امنیت تهدید وجود داشته و یا نقض صلح یا عملی تجاوزکارانه صورت گرفته باشد. در واقع منشور حاوی قواعد کلی در مورد حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است، بدون این که در مورد نوع خاصی از سلاح‌هایی باشد که ممکن است مورد استفاده کشور متجاوز قرار گیرد. با این حال همان گونه که اشاره شد همین مقررات کلی، صلاحیت اتخاذ تصمیم لازم در مورد جنبه‌های امنیتی انرژی اتمی را به شورای امنیت می‌دهد. بیان این نکته لازم است که شاید علت عدم ذکر مسأله سلاح‌های هسته‌ای در منشور، این واقعیت باشد که بمب اتمی هیروشیما زمانی فرود آمد (۶ آگوست ۱۹۴۵) که کار تدوین منشور پایان یافته بود و در ۲۲ اکتبر ۱۹۴۵ لازم الاجرا شد.

۱-۳- نظام تأمینی آژانس و معاهده ۱۹۶۸ ان پی تی

۱-۳-۱- آژانس

عدم پیش‌بینی مکانیزم قوی در منشور ملل متحد، این اعتقاد که باید سازمان خاصی مسؤولیت نظارت بر استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای را برعهده گیرد به وجود آورد. این احساس نیاز، به تأسیس آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای در ۲۹ جولای سال ۱۹۵۷ منجر گردید. گرچه آژانس یک مؤسسه تخصصی سازمان ملل متحد نیست، موظف است به مجمع عمومی و شورای امنیت فعالیت‌های خود را گزارش کند. محل استقرار این سازمان هم اکنون در وین است و هدف اصلی آن کمک در کاربرد انرژی هسته‌ای، بر اساس معاده ۱۹۶۸ عدم گسترش جنگ‌افزارهای هسته‌ای، در مسیر صلح، سلامتی و سعادت در سراسر جهان و تقلیل

مخاطرات جانی و مالی این انرژی (مانند حادثه چرنوبیل) است. اکنون قریب ۱۴۰ کشور عضو آژانس هستند.^۱

تاکنون آژانس در جهت نظام مندی انرژی اتمی مهم‌ترین نقش را ایفا نموده است. این سازمان بین‌الدولی جهانی وابسته به خانواده ملل متحد است که در چهارچوب سند تأسیس خود فعالیت می‌نماید. وظیفه آژانس نظارت بر حسن اجرای تعهدات مندرج در اساسنامه خود (که تاکنون سه بار در سال‌های ۱۹۶۳، ۱۹۷۳ و ۱۹۸۹ اصلاح شده است)، ان پی تی و اسناد متعلقه دیگر منجمله موافقتنامه پادمان^۲ و پروتکل الحاقی به موافقتنامه پادمان معروف به پروتکل ۲+۹۳ (یا به عبارت کامل‌تر پروتکل الحاقی به موافقت‌نامه‌های بین دولت‌ها و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی است. در اساسنامه آژانس آمده است که آژانس با هدف جلوگیری از تبدیل مصارف صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای (همچون توسعه و امور تحقیقاتی) به استفاده در سلاح‌های هسته‌ای یا ابزارهای انفجاری هسته‌ای به وجود آمده است و تلاش خواهد کرد تا سهم انرژی اتمی در برقراری صلح، سلامتی و موفقیت در جهان را سرعت بخشیده، توسعه دهد. از نظر اعتبار حقوقی قطعنامه‌های آژانس بخشی از منابع حقوقی این سازمان بین‌المللی را تشکیل داده، برای اعضا الزام‌آور می‌باشد. در صورت تخلف نسبت به اجرای تصمیمات آژانس، علاوه بر مکانیسم تنبیهی خود سازمان علیه متخلف، شورای امنیت سازمان ملل متحد ضمانت اجرای آن تصمیمات محسوب می‌شود.

۱-۳-۲- معاهده ان پی تی

معاهده ان پی تی در ۱۹۶۸ امضا و در ۱۹۷۰ برای ۲۵ سال لازم الاجرا و در ۱۹۹۵ برای مدت نامحدودی تمدید شد. در مقدمه آن معاهده آمده است: "به منظور کاهش از تنش‌های بین‌المللی و تقویت اعتماد متقابل بین دولت‌ها برای تسهیل در توقف ساخت تسلیحات هسته‌ای، نابودی کلیه ذخیره‌های موجود، حذف تسلیحات اتمی و ابزارهای استفاده از آن در زرادخانه‌های ملی و به منظور مدون ساختن این مقاصد در قالب یک پیمان جهت خلع سلاح کامل و عام تحت نظارت مؤثر و دقیق بین‌المللی، با یادآوری این که، بر اساس منشور ملل متحد، دولت‌ها باید در روابط بین‌المللی خود از تهدید یا استفاده از زور، یا اعمال هر روش

۱. ر.ک: پایگاه اینترنتی آژانس را در <http://www.iaea.org>

2. Safeguard Agreement.

دیگری که با اهداف ملل متحد در تعارض باشد، علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دیگر دولت‌ها احتراز ورزند، و این که تثبیت و تداوم صلح و امنیت بین‌المللی با به حداقل رسیدن سوق منابع انسانی و اقتصادی جهان به سوی مسلح شدن میسر می‌شود، ... توافق می‌کنند که به تعهدات مندرج در معاهده عمل نمایند."

مطابق با معاهده موصوف به استثنای تعداد اندکی از کشورها (آن زمان آمریکا، شوروی و بریتانیا)، داشتن سلاح‌های هسته‌ای برای سایر کشورها ممنوع اعلام گردیده است. تعداد اندکی که دارای این گونه سلاح‌ها هستند کشورهایی هستند که تا قبل از ژانویه ۱۹۶۷ سلاح هسته‌ای ساخته، یا بر اساس ماده ۶ معاهده مذکور انفجار هسته‌ای داشته‌اند. آن‌ها متعهدند "با حسن نیت مذاکرات مربوط به اقدامات مؤثر در مورد خاتمه مسابقه تسلیحات هسته‌ای و خلع سلاح اتمی را هر چه زودتر تعقیب نمایند". لذا به نظر می‌رسد در مجموع، این ماده حتی کشورهای هسته‌ای را به خلع سلاح هسته‌ای و قرار دادن فعالیت‌های اتمی خود تحت کنترل بین‌المللی و خودداری از توسعه و طراحی انواع جدید این گونه سلاح‌ها ملزم کرده است.

بنابراین یکی از دلایل تصویب آن پی‌تی، جلوگیری از گسترش سلاح‌های هسته‌ای از طریق تعامل کشورهای باشگاه هسته‌ای و غیر هسته‌ای بوده است. کشورهای هسته‌ای متعهد به مذاکرات خلع سلاح هسته‌ای و کشورهای غیر هسته‌ای به عدم دستیابی به این سلاح‌ها متعهد شده‌اند. برای ترغیب کشورهای فاقد این سلاح‌ها، کشورهای اتمی تعهد نموده‌اند "بدون تبعیض" کشورهای غیر هسته‌ای را در انجام دادن تحقیقات، تولید و استفاده از انرژی هسته‌ای برای مقاصد صلح‌آمیز یاری نمایند. همچنین هر کشور غیر هسته‌ای موافقت نموده تا "تدابیر محافظتی" آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را بپذیرد. این در حالی است که اقدامات تأمینی مورد نظر در مورد کشورهای هسته‌ای اعمال نمی‌شود.

این معاهده برغم این که در مرکز رژیم بین‌المللی فعالیت‌های هسته‌ای قرار دارد، یک معاهده تبعیض‌آمیز است (فلسفی، هدایت الله، ۷۴-۷۳، ص ۴۰-۵) که حقوق و تعهدات نابرابری را بین دو گروه از کشورهای دارنده تسلیحات هسته‌ای و کشورهای فاقد تکنولوژی هسته‌ای برقرار می‌کند. بر اساس مواد ۲ و ۳ معاهده، کشورهای عضو غیر هسته‌ای حق برخورداری از سلاح‌های هسته‌ای را از خود سلب نموده و نظارت آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای را در مورد کلیه فعالیت‌های هسته‌ای خود پذیرفته‌اند. در مقابل، کشورهای دارنده

تکنولوژی هسته‌ای، انتقال دانش فنی و تجهیزات هسته‌ای برای مصارف صلح‌آمیز را به کشورهایی مثل ایران مورد تأیید قرار داده‌اند. تعهدات نابرابر و غیرعادلانه بین این دو گروه از کشورها و فقدان الزامات بین‌المللی در اجبار دولت‌های هسته‌ای نسبت به انتقال تکنولوژی به کشورهای غیرهسته‌ای از جمله نکاتی است که در معاهده به چشم می‌خورد به همین دلیل برخی از کشورهای هسته‌ای با عرضه کمک‌های فنی و انتقال مواد و تکنولوژی غیرصلح جویانه به کشورهای مورد حمایت خود ماده ۱ معاهده را نقض نموده‌اند^۱. طبق ماده ۱ معاهده هر دولت دارای تسلیحات هسته‌ای، متعهد می‌شود از انتقال هرگونه سلاح هسته‌ای یا دیگر ابزارهای انفجار هسته‌ای یا اعطای مستقیم یا غیرمستقیم کنترل تسلیحات یا ابزارهای انفجار هسته‌ای به دیگران خودداری کند و به هیچ نحوی، هیچ یک از کشورهای فاقد جنگ افزارهای هسته‌ای را یاری، تشویق و ترغیب به ساخت یا دستیابی به آن تسلیحات یا دیگر ابزارهای انفجار هسته‌ای یا کنترل چنین سلاح‌ها یا ابزارهای انفجاری نکند. در مقابل، بر اساس ماده ۲ پیمان، هر دولت فاقد تسلیحات هسته‌ای متعهد می‌شود هیچ گونه سلاح هسته‌ای یا ابزارهای انفجار هسته‌ای را از هیچ منبع انتقال دهنده یا به هر نحو دیگری، دریافت نکند و کنترل مستقیم یا غیرمستقیم چنین سلاح‌ها یا ابزارهایی را در دست نگیرد؛ به ساخت یا تلاش برای دستیابی به سلاح‌ها یا ابزارهای انفجار هسته‌ای مبادرت نوزد؛ و در پی کمک برای ساخت سلاح‌های هسته‌ای یا ابزارهای انفجار هسته‌ای نباشد یا چنین کمک‌هایی را دریافت نکند.

چون کاربرد سلاح‌های هسته‌ای با توجه به نظر مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۶ حداقل در دفاع مشروع مجاز است. معاهده ان پی تی یک معاهده قانون ساز یا عام نبوده، در بردارنده قاعده آمره^۲ و یا تعهدات عام^۳ الشمول^۳ نیست؛ لذا ماهیت قراردادی دارد. بدین لحاظ هر پنج سال یک بار کنفرانس کشورهای عضو ان پی تی برای بررسی عملکرد آن پیمان برگزار می‌گردد. تازه‌ترین اجلاس دوره‌ای آن از ۲ مه ۲۰۰۵ در مقر سازمان ملل متحد آغاز به کار نموده، تا ۲۷ مه ادامه خواهد داشت.^۴

در حال حاضر ۱۸۹ کشور یعنی تقریباً همه کشورها به استثنای هند، پاکستان، اسرائیل،

1. See, e.g., <http://www.fas.org/unke/guide/israel/nuke/viewed> on 20 April 2005.

2. Jus Cogens.

3. Erga Omnes.

4. See, <http://www.un.org/events/npt2005/>.

کوبا و کره شمالی عضو آن معاهده هستند. بر اساس نظر مشورتی سابق الذکر دیوان بین‌المللی دادگستری، همه کشورها اعم از عضو و غیرعضو به مذاکره جهت از بین بردن این سلاح‌ها ملزم هستند.^۱ با این حال بر اساس ماده ۳، تدابیر محافظتی آژانس نباید بر سر راه توسعه تکنولوژیکی یا اقتصادی هم‌پیمانان در استفاده صلح‌آمیز از انرژی هسته‌ای مانع ایجاد کند. همچنین طبق بند ۱ ماده ۴ هیچ نکته‌ای در این معاهده نباید به گونه‌ای تفسیر شود که حق مسلم هم‌پیمانان در انجام دادن تحقیقات، تولید و استفاده از انرژی هسته‌ای برای مقاصد صلح‌آمیز را تحت تأثیر قرار دهد. این امر باید بدون اعمال تبعیض و در مطابقت با مواد ۱ و ۲ معاهده باشد.

۲- ضمانت اجرای تعهدات هسته‌ای

با توجه به اصل حاکمیت دولت^۲ و مطابق با بند ۷ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد، حقوق بین‌الملل اصولاً در اموری که ذاتاً در صلاحیت داخلی کشورهاست دخالتی نمی‌کند؛ ولی انرژی اتمی امروزه از صلاحیت انحصاری حقوق داخلی خارج و نگرانی بین‌المللی محسوب می‌شود. در این جهت ضمانت‌های اجرای تعهدات هسته‌ای شامل راه‌های مسالمت‌آمیز از قبیل مذاکره، صدور قطعنامه توسط آژانس و رسیدگی قضایی توسط مراجع بین‌المللی و ابزارهای قهرآمیز چون کاربرد زور توسط شورای امنیت سازمان ملل متحد است. بند ۱ ماده ۳۳ منشور سازمان ملل متحد اظهار می‌دارد: "طرفین هر اختلاف که ادامه آن متحمل است حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را به خطر اندازد، باید قبل از هر چیز از طریق مذاکره، میانجی‌گری، سازش، داوری، رسیدگی قضایی و توسل به مؤسسات یا ترتیبات منطقه‌ای یا سایر وسایل مسالمت‌آمیز بنا به انتخاب خود، راه‌حل آن را جست‌وجو نمایند." بر اساس بند ب ماده ۱۹ اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نیز هرگاه عضوی در نقض مقررات اساسنامه یا هر قراردادی که طبق مقررات اساسنامه منعقد نموده، اصرار ورزد، کنفرانس عمومی که مرکب از کلیه اعضای آژانس است، می‌تواند بنا بر توصیه شورای ۳۵ نفره حکام^۳ به اکثریت دو ثلث از اعضای حاضر و رأی دهند، امتیازات و حقوق عضویت آن عضو را معلق سازد. همچنین بر اساس ماده ۱۷ اساسنامه آژانس:

1. ICJ Rep. 1996, Advisory Opinion, 8 July 1996, parag. 105(2)(E).

2. State Sovereignty.

3. Board of Governors.

" الف - هر مسأله یا اختلافی در باب تفسیر یا اجرای این اساسنامه که با مذاکره فیصله نیافته باشد، طبق اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری به آن دیوان ارجاع خواهد شد، مگر این که طرفین ذینفع برای رفع اختلاف به طریق دیگری توافق کنند.

ب - کنفرانس عمومی و شورای حکام هر یک جداگانه حق دارد به شرط اجازه مجمع عمومی سازمان ملل متحد از دیوان بین‌المللی دادگستری تقاضا کند که در مورد هر مسأله حقوقی که در حدود فعالیت آژانس پیش آید، نظر مشورتی ابراز نماید."

همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، در صورتی که مسائل مربوط به انرژی باعث به مخاطره‌انداختن صلح و امنیت بین‌المللی گردد، شورای امنیت سازمان ملل متحد می‌تواند نسبت به آن‌ها تصمیم‌گیری نماید؛ زیرا شورا در چهارچوب منشور سازمان ملل متحد مسؤلیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را بر عهده دارد. از این رو، در تحلیل نهایی، قطعنامه‌های شورای امنیت، ضمانت اجرای مؤثری برای تصمیمات آژانس محسوب می‌شود. از طرف دیگر استفاده از ابزارهای قهرآمیز نه تنها در فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد، بلکه در ماده ۳ اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی هسته‌ای پیش‌بینی گردیده است. پاراگراف ۴ بند ب ماده ۳ اساسنامه اظهار می‌دارد: " آژانس گزارش‌های سالیانه‌ای از فعالیت‌های خود به مجمع عمومی سازمان ملل و عندالاقضاء به شورای امنیت تسلیم خواهد کرد و هرگاه در حدود فعالیت‌های آژانس مسائلی پیش آید که در صلاحیت شورای امنیت باشد، آن آژانس شورای امنیت را که مسؤلیت اصلی حفظ صلح و امنیت جهان را بر عهده دارد از آن مسائل مستحضر خواهد ساخت..."

برغم ضمانت اجراهای ذکر شده، نظام تضمینی بین‌المللی فعلی نواقص زیادی دارد. نظارت اصلی که به آژانس محول شده است، در عمل به نحو تبعیض‌آمیزی فقط کشورهای غیر هسته‌ای را تحت پوشش قرار می‌دهد و حتی فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای کشورهای باشگاه هسته‌ای را در بر نمی‌گیرد. مهم‌ترین ابزار کنترل آژانس گزارش‌های ارسالی از سوی دولت‌های تحت نظارت است که معمولاً دارای اطلاعات اشتباه یا ناقص است؛ به علاوه نظارت آژانس اساساً بر برنامه‌ها، تأسیسات و مواد اتمی است که به آن سازمان اعلام شده و این در حالی است که عدم اطلاع از طرف دولت‌ها با تعهدات آن‌ها بر اساس ان پی تی مغایرت دارد. همچنین نظارت آژانس بر کشورهای غیرعضو پیمان ان پی تی فقط در خصوص مواد خام یا فرآورده‌های شکافتنی دریافتی از دولت‌های طرف پیمان است. در این معاهده کشورهای فاقد جنگ افزارهای هسته‌ای تعهد کرده‌اند که اولاً؛ از دستیابی به این سلاح‌ها خودداری ورزند؛ و ثانیاً؛ به صورت ضمنی حق انحصاری چند قدرت هسته‌ای را بر این سلاح‌ها به رسمیت شناخته‌اند. به نظر می‌رسد این امر با اصل برابری دولت‌ها (مذکور در ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد)

منافات داشته باشد. تضمینات آن پی تی باید به کشورهای هسته‌ای و کشورهای خارج از پیمان مذکور نیز تعمیم یابد تا جنبه‌های تبعیض‌آمیز از میان برود. از طرف دیگر در وضعیت حاضر، کشورهای غیرهسته‌ای، نظارت‌های آژانس را غیر دوستانه تلقی کرده، معتقدند سبب جاسوسی در این کشورها می‌شود. بنابراین در خصوص اعتماد سازی نسبت به فعالیت‌های بازرسان آژانس نیز باید اقدامات جدی انجام شود.

۳- استفاده از انرژی هسته‌ای برای مقاصد صلح‌آمیز

علاوه بر تصریح در اسنادی که تاکنون نام برده شد، اولین اجلاس ویژه مجمع عمومی در خصوص خلع سلاح در سال ۱۹۷۸، کنفرانس ۱۹۸۰ کشورهای در حال توسعه (گروه ۷۷)، قطعنامه ۱۲ ژوئن ۱۹۸۱ آژانس (۲۰۴۰)، قطعنامه ۳۶/۲۷ مجمع عمومی در سال ۱۹۸۱ و قطعنامه ۴۷۸ شورای امنیت در سال ۱۹۸۱ همگی حق استفاده از انرژی اتمی برای اهداف صلح‌جویانه را به رسمیت شناخته‌اند؛ به طور مثال بند الف ماده ۱۱ اساسنامه آژانس تصریح می‌کند که هر عضو یا گروهی از اعضای آژانس که مایل به اجرای طرحی مربوط به تحقیق درباره انرژی اتمی یا توسعه آن یا استفاده عملی از آن برای مقاصد غیرنظامی باشد، می‌تواند کمک آژانس را در تأمین مواد شکاف‌پذیر خاص و خدمات و تجهیزات و وسایل و تأسیسات لازم برای این مقصود تقاضا کند. هر تقاضایی از این قبیل باید با توضیحات لازم در خصوص هدف و حدود طرح توأم باشد و این گونه تقاضاها از طرف شورای حکام بررسی خواهد شد.

بر اساس ماده ۳ اساسنامه، آژانس از جمله باید تحقیق درباره انرژی اتمی و توسعه آن و استفاده عملی از آن برای مقاصد غیر نظامی را در سراسر جهان تشویق نماید و چنان چه از آژانس تقاضا شده باشد، جهت تأمین انجام خدمات یا تهیه مواد و وسایل و تأسیسات برای یک عضو آژانس از طرف عضو دیگر به عنوان واسطه عمل کند و نیز به منظور تحقیق در انرژی اتمی و توسعه آن و استفاده عملی از آن برای مقاصد غیر نظامی عمل کند یا خدمت مفیدی را انجام دهد. همچنین به منظور تأمین وسایل تحقیق درباره انرژی اتمی و توسعه آن و استفاده عملی از آن برای مقاصد غیرنظامی و از جمله تولید نیروی برق با توجه لازم به احتیاجات نواحی عقب مانده جهان مواد و خدمات و تجهیزات و تأسیسات ضروری را (طبق اساسنامه) تدارک و تحویل نماید. آژانس باید مبادله اطلاعات علمی و فنی را جهت استفاده از انرژی اتمی در مقاصد غیر نظامی تسهیل و مبادله و تعلیم دانشمندان و کارشناسان را در زمینه استفاده غیر نظامی از انرژی اتمی تشویق کند. بالاخره، برای حصول اطمینان از این که مواد شکاف‌پذیر خاص و سایر مواد و خدمات و تجهیزات و تأسیسات و اطلاعاتی که به وسیله آژانس یا طبق

تقاضای آن و یا تحت سرپرستی و نظارت آن تدارک شده در پیشرفت هیچ منظور نظامی مورد استفاده قرار نگیرد، باید تدابیر احتیاطی را اتخاذ و اجرا کند و این تدابیر احتیاطی را طبق تقاضای کشورهای عضو اساسنامه نسبت به قراردادهای دو یا چند جانبه اعمال کند و یا بنا بر تقاضای یک دولت هرگونه فعالیت آن دولت را در زمینه انرژی اتمی مشمول این تدابیر احتیاطی سازد.^۱

بنابراین، حقوق بین‌الملل ناظر بر رژیم بین‌المللی هسته‌ای دستیابی به تکنولوژی اتمی صلح آمیز را بخشی از اعمال حاکمیت ملی تلقی نموده، آن را مورد تأیید قرار می‌دهد. با این حال مکانیسم‌های حقوقی و اجرایی مؤثری برای اجبار کشورهای دارنده تکنولوژی هسته‌ای صلح آمیز به انتقال آن به کشورهای متقاضی این تکنولوژی پیش بینی نشده است. به همین دلیل با این که مقامات ایران چند بار اعلام نموده‌اند که تولید سلاح هسته‌ای به دلیل این که از نظر شرعی و فقهی اشکال دارد، غیر قانونی است و در دکتترین دفاعی ایران جایی ندارد، کشورها حاضر به تشریک مساعی گسترده با ایران در راه دستیابی به انرژی اتمی برای مقاصد غیر ممنوعه نیستند^۲ و هیچ کوشش جدی برای کاهش جنگ افزارهای اتمی در منطقه خاورمیانه که ایران در آن قرار دارد در سی و چهار سال که از عمر معاهده آن پی تی می‌گذرد صورت نگرفته است؛ حتی اتحادیه اروپا که در حال مذاکره هسته‌ای با ایران است گسترش مناسبات اقتصادی با ایران را منوط به بهبود وضعیت حقوق بشر، مبارزه با تروریسم، موافقت با روند صلح خاورمیانه و شفافیت فعالیت‌های هسته‌ای آن، دانسته است.^۳ بدین جهت ایران به علت عدم همکاری کشورهای هسته‌ای با مشکلات زیادی در دستیابی به مواد، تجهیزات و دانش فنی مواجه بوده است. در این جا باید یادآور شد که برخی از کشورها با سوء استفاده از "حق توسعه انرژی هسته‌ای" برداشته‌اند. هند، پاکستان، اسرائیل، کره شمالی و آفریقای جنوبی از این قبیل کشورها هستند. البته تاکنون شواهد جدی دال بر اقدام ایران برای تولید سلاح‌های

۱. ر.ک: ماده ۳ اساسنامه آژانس.

۲. ر.ک: سخنان دبیر شورای عالی امنیت ملی در دیدار با یوشکا فیشر وزیر خارجه آلمان که در آن فتوای فقهی مقام رهبری را ملاک شرعی جمهوری اسلامی ایران در مخالفت قطعی با سلاح‌های کشتار جمعی دانست. به نقل از گویا نیوز ۸ اسفند ۱۳۸۳، متن خبر نزد نگارنده است.

۳. ر.ک: "انگلیس - اتحادیه اروپا شرکای نامطمئن اقتصادی تهران"، روزنامه کیهان، شماره ۱۸۰۳۸ مورخ ۱۶ شهریور ۱۳۸۳. همچنین ن.ک. متن کامل گزارش آژانس را به زبان فارسی در سایت حقوقدانان به آدرس:

<http://www.hoghoog.lhdanan.com/lawblog/modules.php?name=News&file=article&sid=21> viewed on 20 April 2005.

اتمی به دست نیامده است و آژانس در بند ۳۰ گزارش سپتامبر ۲۰۰۴ (شهریور ۱۳۸۳) خود به شورای حکام را مبنی بر این که منشأ آلودگی‌های ۳۶ درصدی اورانیوم کشف شده در ایران به تجهیزات وارداتی مرتبط بوده، تأیید کرده است.^۱

۴- وضعیت ایران

متن اساسنامه آژانس که مشتمل بر ۲۳ ماده و یک ضمیمه است در جلسه روز سه شنبه ششم خرداد ماده ۱۳۳۷ به تصویب مجلس شورای ملی رسیده است (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۲، ص ۶-۲۸). همچنین ایران در سال ۱۹۶۸ میلادی (۱۳۴۷ شمسی) معاهده تم پی تی را امضا کرده و در فوریه سال ۱۹۷۰ با تصویب آن رسماً به این رژیم حقوقی پیوسته است. به علاوه مطابق ماده ۳ آن پی تی، هر دولت عضو فاقد سلاح هسته‌ای متعهد می‌شود تضمینات مقرر در موافقتنامه ای را که طبق اساسنامه آژانس و بر اساس سیستم "تدابیر محافظتی" آن منعقد می‌کند، بپذیرد. بنابراین چون کلیه کشورهای عضو آژانس باید موافقتنامه پادمان را جهت انجام تدابیر پادمانی امضا نمایند، ایران در سال ۱۹۷۴ آن موافقتنامه را نیز پذیرفته است. ایران از شرکت کنندگان در کنفرانس بازنگری سال ۱۹۹۵ که تمدید نامحدود معاهده را تصویب نمود، نیز بوده، لذا پذیرفته است که فعالیت‌های هسته‌ای خود را تحت نظارت آژانس قرار داده "تدابیر محافظتی" آن را به اجرای بگذارد.

همچنین دولت ایران، پروتکل الحاقی ۲+۹۳ را طبق اظهارنامه‌ای که در ۲۱ مه ۲۰۰۴ به آژانس تسلیم کرد امضا نمود، گرچه متن آن را هنوز به تصویب مجلس نرسانده است. یادآوری این نکته لازم است که این پروتکل موافقتنامه "ساده یا اجرایی" محسوب نمی‌شود. بنابراین "تشریفاتی" است و طبق اصول ۷۷ و ۱۲۵ قانون اساسی تا زمانی که به تصویب مجلس نرسد تعهد حقوقی به معنی خاص برای ایران ایجاد نمی‌کند. پروتکل مزبور در سپتامبر ۱۹۹۷ به تصویب شورای حکام آژانس رسیده و دارای یک مقدمه، ۱۸ ماده و دو ضمیمه است که تاکنون تنها ۶۸ کشور آن را امضا و تصویب کرده‌اند. هدف پروتکل الحاقی، تقویت و تشدید نظارت‌های بین‌المللی بر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌های فاقد تسلیحات هسته‌ای است؛ لذا از مهم‌ترین نکات حقوقی مندرج در پروتکل این است که آژانس حق دارد به منظور اطمینان از عدم وجود

۱. ر.ک: "گزارش رسانه های خارجی از شکست تازه آمریکا مقابل ایران"، روزنامه کیهان، شماره ۱۷۰۱۷ مورخ ۲۱ مرداد ۱۳۸۳.

مواد اتمی و نظارت دقیق بر فعالیت‌های هسته‌ای هر عضوی که آن را پذیرفته حداقل ۲۴ ساعت قبل و در وضعیت‌های خاص حداقل ۲ ساعت یا کم‌تر با اطلاع به آن کشور عضو از هر مکانی در آن کشور به انتخاب خود آژانس بازرسی کند. تاکنون بیش از ۸۰ کشور پروتکل الحاقی را امضا کرده‌اند.

از سپتامبر سال ۲۰۰۳ (شهریور ۱۳۸۱) برنامه‌های اتمی ایران تحت نظارت جدی آژانس قرار گرفته است. به طور کلی آژانس معتقد است که بر اساس اساسنامه خود، معاهده ۱۹۶۸، موافقتنامه پادمان و پروتکل الحاقی این کشور باید هرگونه فعالیت اتمی اعم از صلح آمیز و غیر صلح آمیز خود را از جمله جزئیات مربوط به فعالیت‌های غنی سازی اورانیوم حتی اگر به قصد استفاده صلح آمیز باشد به آژانس گزارش کند و چون تخلف نموده این امر نوعی مخفی کاری در جهت دستیابی ایران به سلاح‌های هسته‌ای می‌باشد.^۱ به همین دلیل مدیر کل آژانس از خرداد ماه ۱۳۸۲ تاکنون ۷ گزارش مفصل در مورد پرونده ایران به شورای حکام تقدیم نموده است. همچنین شورای حکام آژانس در قطعنامه‌های ششگانه تصویب شده خود تاکنون در ۱۲ سپتامبر ۲۰۰۳، ۲۶ نوامبر ۲۰۰۳، مارس ۲۰۰۴، ۱۴ ژوئن ۲۰۰۴، ۱۸ سپتامبر ۲۰۰۴ (ساعد، نادر، ۱۳۸۳، ص ۱۰۴-۱۱۸)، و ۲۹ نوامبر ۲۰۰۴ و در بیانیه ۱۹ ژوئن ۲۰۰۳ ایران را مورد نکوهش قرار داده است. آژانس با ابراز نگرانی از برنامه سانتریفیوژهای پی ۲ که ایران در گزارش‌های خود به آژانس را ذکر نکرده بوده است و اظهار تأسف از مسائل مربوط به آلودگی، فعالیت غنی سازی اورانیوم و عدم ارائه اظهار نامه کامل، بر اهمیت پایبندی این کشور به معیارهای پروتکل الحاقی بر اطمینان دادن مجدد به جامعه بین‌المللی تأکید و ایران را ترغیب می‌کند که بدون تأخیر، پروتکل الحاقی را تصویب و به عنوان یک اقدام "اعتماد ساز" در تصمیمات خود برای شروع آزمایش در تأسیسات تبدیل اورانیوم و آغاز راکتور تحقیقاتی آب سنگین تجدیدنظر کند.^۲

در دومین قطعنامه شدید اللحن شورای حکام در ۲۶ نوامبر ۲۰۰۳ به ایران فرصت داده شد تا ۹ آبان ۱۳۸۲ کوتاهی‌های خود را جبران نماید و پروتکل الحاقی را فوراً تصویب و اجرا کند و فعالیت‌های غنی سازی را کاملاً متوقف سازد. طبق بندهای (و) و (ز) این قطعنامه از جمله

۱. ر.ک: متن قطعنامه های تاکنون صادر شده آژانس و اظهارات مدیر کل آن را در سایت آژانس

<http://www.iaea.org>

۲. به عنوان مثال ن.ک به قطعنامه شورای حکام آژانس (مورخ ۱۸ سپتامبر ۲۰۰۴-۲۸ شهریور ۸۳) در سایت

آفتاب نیوز دوشنبه ۱۴ دی ۱۳۸۳ <http://aftabnews.ir/>

تخلفات ایران تخلفات مذکور در بند ۴۸ گزارش مدیر کل اژانس است که در آن آمده است که ایران در موارد متعدد و طی مدت طولانی نسبت به انجام دادن تعهدات خود مبنی بر ارائه گزارش درباره مواد هسته‌ای و بازفراوری و استفاده آن‌ها و همچنین اعلام تأسیساتی که این مواد در آن جا بازفراوری و انبار شده‌اند کوتاهی کرده و در تأسیسات اعلام نشده خود به غنی سازی اورانیوم و جدا کردن پلوتونیوم پرداخته است. قرار بود در صورتی که ایران به طور کامل به قطعنامه‌های اژانس خصوصاً قطعنامه صادره در سپتامبر ۲۰۰۴ که در آن ایران را متعهد می‌ساخت تا ۲۵ نوامبر (۵ آذر ۱۳۸۲) برنامه خود را برای دستیابی به فن آوری غنی سازی اورانیوم متوقف سازد عمل نکند؛ پرونده ایران به اتهام نقض تعهدات در چهارچوب معاهده ان پی تی و به منظور وضع اقدامات تنبیهی به شورای امنیت سازمان ملل متحد ارجاع شود. با اقدامات دیپلماتیک انجام شده، این امر تاکنون محقق نشده است. آخرین بار پرونده هسته‌ای ایران در اجلاس شورای حکام اژانس که در اواخر ماه نوامبر ۲۰۰۴ تشکیل شد مورد بررسی قرار گرفت. شورای حکام در آخرین قطعنامه خود، که پیش نویس آن را کشورهای سه گانه اروپایی ارائه داده بودند، از ایران خواست غنی سازی اورانیوم را فوراً و کلاً متوقف کند. در این قطعنامه ایران موظف شده است که گزارش شفاف‌تری از تمامی فعالیت‌های هسته‌ای خود را به اژانس ارائه دهد و پروتکل الحاقی به معاهده منع گسترش جنگ افزارهای هسته‌ای، شامل بازدیدهای گسترده اژانس از تأسیسات اتمی خود را به اجرا بگذارد. نتیجه قطعنامه مورخ ۲۹ نوامبر ۲۰۰۴ پایان تمامی فعالیت‌های مربوط به غنی سازی اورانیوم از طرف ایران و در مقابل تضمین اعطای برخی امتیازات اقتصادی^۱ و امنیتی از طرف سه کشور اروپایی به ایران بود.^۲

در پی تصویب قطعنامه‌های شورای حکام، سه کشور اروپایی طرف مذاکره پیشنهادهایی را برای حل بحران ناشی از فعالیت‌های اتمی ایران به این کشور ارائه دادند. مهم ترین بیانیه مشترک به دنبال اجلاس وزرای امور خارجه سه کشور مذکور با ایران در ۲۲ اکتبر ۲۰۰۳ (۳۰ مهر ۱۳۸۲) صادر شد (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۲، ص ۱۵-۱۷)، که طی آن ایران اعلام کرد به

۱. برغم تضمین اتحادیه اروپا در توافقنامه ماه نوامبر ۲۰۰۴ پاریس در حمایت از عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی درخواست ایران برای عضویت در سازمان مذکور روز دوشنبه ۱۲ نوامبر ۲۰۰۴ برای بیستین بار به خاطر مخالفت آمریکا رد شد. ر.ک: <http://khalije-fars.blogfa.com/8311.aspx> اما بالاخره آمریکا در آخرین بار مخالفتی ننمود.

۲. برای اطلاع بیشتر از موافقتنامه ایران و سه کشور اروپایی ن.ک بیانیه مورخ ۹ سپتامبر ۲۰۰۴ (۱۹ شهریور ۸۳) را در آفتاب نیوز مورخ ۱۴ دی ۱۳۸۲ در <http://aftabnews.ir/>.

طور داوطلبانه غنی سازی اورانیوم را به حالت تعلیق در می‌آورد و پروتکل الحاقی را قبول می‌کند. در ۱۷ آبان ماه ۱۳۸۳، در مذاکرات ۲۲ ساعته پاریس، دستیابی به توافقی با سه کشور اروپایی در این زمینه اعلام گردید. با پذیرش درخواست‌های سه کشور اروپایی و خواسته‌های آژانس از طرف ایران تنش فیمابین موقتاً فروکش کرد. با این حال آخرین قطعنامه آژانس نیز به طور قطع، احتمال ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت و اقدامات قهری آن را منتفی ندانسته؛ لذا این احتمال همچنان باقی است. آخرین دور مذاکرات هسته‌ای بین ایران و وزیران امور خارجه سه کشور آلمان، فرانسه و بریتانیا اوایل ماه مه ۲۰۰۵ در لندن برگزار شد که بی نتیجه پایان یافت. ایران بلافاصله تهدید کرد که بخشی از فرایند غنی سازی اورانیوم خود را از سر خواهد گرفت. وزیران سه کشور مذکور به ایران هشدار دادند نادیده گرفتن تفاهم نامه ماه نوامبر ۲۰۰۴ بین ایران و اروپا در خصوص تعلیق فعالیت‌های مربوط به غنی سازی اورانیوم به معنای پایان گفت و گوها تلقی خواهد شد و آن‌ها راهی نخواهند داشت جز آن که پرونده ایران را به شورای امنیت ارجاع دهند. این در حالی است که برخی بر این عقیده‌اند پرونده نباید به شورای امنیت ارجاع شود؛ زیرا وتوی احتمالی چین یا روسیه سبب ایجاد بن بست در شورا و به نوبه خود سبب گستاخی کشورهای مثل کره شمالی می‌شود.^۱

به نظر می‌رسد تأکید آژانس بر لزوم تصویب پروتکل اختیاری در قطعنامه‌های صادره خود، مخالف اصول حقوق بین‌الملل باشد و در برخورد با ایران باید پذیرفت که آژانس قدری از حدود اختیارات خود فراتر رفته است. در غیر این صورت این حرکت آژانس را باید آغاز دوره جدیدی در حقوق حاکم بر حفظ صلح و امنیت بین‌المللی دانست. اجبار ایران به تصویب پروتکل الحاقی خصوصاً در تعارض با آزادی اراده دولت‌ها در الحاق یا عدم الحاق به معاهدات بین‌المللی یا ارادی بودن پذیرش معاهدات به خصوص ماده ۵۲ عهدنامه ۱۹۶۹ حقوق معاهدات وین می‌باشد (فلسفی، هدایت الله، ۱۳۷۹، ص ۱۵ و ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۳). با این حال از آن جا که شورای امنیت در چهارچوب منشور سازمان ملل متحد مسؤلیت اولیه حفظ صلح و امنیت بین‌المللی را بر عهده دارد، به نظر می‌رسد فقط از ناحیه شورای امنیت و آن هم در شرایطی که صلح و امنیت بین‌المللی در خطر قرار گیرد، امکان اجبار یک کشور به پذیرش یک معاهده وجود داشته باشد. شاید در همین جهت است که شورای امنیت در قطعنامه‌های ۱۳۶۸ و ۱۳۷۳ در خصوص افغانستان پس از حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، از کشورها خواسته است تا هر چه

۱. ر.ک: مصاحبه کوفی عنان را در تاریخ ۱۶ مه ۲۰۰۵ <http://blogophile.net.kofiannan>

سریع‌تر به معاهدات مربوط به مبارزه علیه تروریسم بپیوندند. البته باید یادآور شد که چون این موضوع صراحتاً در منشور قید نشده است، این که آیا شورای امنیت می‌تواند اقدام به چنین کاری کند یا خیر مورد اجماع بین‌المللی قرار نگرفته است. به فرض برخورداری شورای امنیت از چنین قدرتی، این شورا تاکنون در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران قطعنامه ای صادر نکرده است.

در حالی که حقوق بین‌الملل قراردادی و عرفی و همچنین اصول متعددی چون اصل حاکمیت، اصل حق توسعه^۱ و اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها^۲ که صریحاً در بند ۷ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد آمده است، برخورداری از فن آوری هسته‌ای برای مقاصد دوستانه را حق ایران و بخشی از اعمال حاکمیت ملی آن می‌داند، ایران بر اساس اصول متعددی همچون اصل وفای به عهد^۳ و اصل حسن نیت^۴ موظف به همکاری با آژانس و خودداری از تبدیل مقاصد صلح آمیز انرژی هسته‌ای است. همچنین ایران و آژانس همراه با کشورهای که با ایران در زمینه تفسیر و اجرای اساسنامه آژانس، معاهده ان پی تی و موافقتنامه پادمان اختلاف دارند، مطابق با حقوق بین‌الملل خصوصاً اصل حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات^۵ و اصل عدم توسل به زور^۶ به حل و فصل اختلاف خود از طرق مسالمت آمیز مذکور در ماده ۳۳ منشور سازمان متحد مکلف می‌باشند.

از نظر حقوق بین‌الملل، ساخت راکتورهای تحقیقاتی هسته‌ای و غنی سازی اورانیوم به خودی خود ممنوع نمی‌باشد؛ اما انجام دادن این اقدامات باید شفاف و همراه با بازرسی و راستی آزمایی آژانس باشد تا سوء ظن‌های موجود را منتفی کند؛ لذا درخواست "توقف کامل" غنی سازی از ایران مخالف روح و متن معاهده ان پی تی و سایر اسناد حقوقی حاکم بر انرژی هسته‌ای است. البته متقابلاً جامعه بین‌المللی نیز حق دارد اطمینان حاصل کند که فعالیت‌های هسته‌ای ایران تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی نمی‌باشد.

-
1. Right to Development.
  2. Non-Intervention.
  3. Pacta Sunt Servanda.
  4. Good Faith.
  5. Peaceful Settlement of Disputes.
  6. Non-Use of Force.

با توجه به این که مجلس شورای اسلامی به منظور پایان بخشیدن تعلیق موقت و داوطلبانه غنی سازی اورانیوم توسط ایران در ۱۰ آبان ۱۳۸۳ کلیات طرح الزام دولت به برخورداری کشور از فن آوری هسته‌ای را به تصویب رساند و در ۲۵ اردیبهشت ۱۳۸۴ با ۱۸۸ رأی (از مجموع ۲۰۰ رأی) به این طرح رأی مثبت داده است و از طرفی زمره خروج از آن پی تی نیز در مجلس شنیده شده است، این سؤال مطرح می‌گردد که آیا خروج از این معاهده به نفع کشورهای غیرهسته‌ای از جمله ایران نمی‌باشد؟ در پاسخ باید گفت که به استناد بند ۱ ماده ۱۰ معاهده آن پی تی هر دولتی باید حق داشته باشد در اجرای حاکمیت ملی خود در صورتی که احساس کند موارد فوق العاده ای در رابطه با موضوعات این معاهده، منافع حیاتی کشورش را به مخاطره انداخته است، از معاهده خارج شود.

در این صورت باید سه ماه پیش از خروج، به تمام هم‌پیمانان و شورای امنیت سازمان ملل متحد قصد خروج خود را اطلاع دهد. در اعلامیه خروج باید موارد فوق العاده ای که از نظر آن کشور منافع حیاتی اش را به مخاطره انداخته نیز ذکر شود؛ لذا ایران آزاد است از این معاهده خارج شود، ولی تا زمانی که از عضویت این نظام خارج نشده است از نظر حقوقی باید به تعهداتی که از سال ۱۹۶۸ تاکنون پذیرفته است و بر اساس آن‌ها باید از دستیابی به سلاح اتمی خودداری ورزد، عمل نماید. با توجه به جهت گیری ماده ۱۰ معاهده خروج از آن نیز بدون این که دست آورد مثبتی به همراه بیاورد، ممکن است هزینه‌های سنگینی برای کشورها از جمله ایران در بر داشته باشد. شورای امنیت طی قطعنامه ۸۲۵ مورخ ۱۱ مه ۱۹۹۳ به کره شمالی اخطار کرد که خروج از معاهده را تهدید علیه امنیت بین‌المللی تلقی می‌کند، لذا از آن چشم پوشی نخواهد کرد؛ هر چند تاکنون هیچ اقدام قابل توجهی علیه کره انجام نگرفته است. در پایان بیان این نکته لازم است که گر چه توسط مقامات ایران تعهدات این کشور در مورد توقف غنی سازی، "اختیاری" و "داوطلبانه" خوانده شده است، بر اساس حقوق بین‌الملل، اعلامیه‌های یک جانبه علیه کشورهای صادر کننده قابل استناد است؛ بنابراین اقدام "داوطلبانه" و "اختیاری" ایران در توقف غنی سازی اورانیوم به منظور اعتماد سازی نیز به این جهت که اعلامیه یک جانبه است تا زمانی که به قوت خود باقی است، الزام آور است.

نتیجه

انهدام و ویرانی در صورت بروز جنگ هسته‌ای دامنگیر نوع بشر خواهد شد، و به تبع آن، لزوم به کارگیری حداکثر تلاش برای جلوگیری از خطر وقوع چنین جنگی و به منظور اتخاذ تمهیدات لازم برای تأمین امنیت مردم جهان، حقوق بین‌الملل مدت‌هاست در پی قانونمندی

انرژی اتمی بوده؛ ولی هنوز به موفقیت کامل دست نیافته است. وجود بیش از ۳۰۰۰۰ سلاح هسته‌ای در سطح جهان که بر اساس آمار تعداد زیادی از آن‌ها در آمریکا و روسیه است، دلیل آشکاری بر این ادعاست.^۱ البته همان طور که فیشر بدرستی می‌نویسد، برغم شتاب تاریخ در قلمرو روابط بین‌الملل "مسائل سیاسی یا حقوقی و ساختارها و طبیعت روابط میان دولت‌ها هیچ‌گاه به سرعت دگرگون نمی‌شوند"؛ بلکه به زمان و تحولات بنیادین نیاز دارند (فلسفی، هدایت الله، ۷۴-۱۳۷۴، ص ۳۰). در سال ۱۹۵۳ این تصور به صورت جدی وجود داشت که تعداد زیادی و یا حتی همه کشورهای قادر به داشتن سلاح‌های هسته‌ای هستند. واقعیت‌های امروز در خصوص کشورهایی مثل هند، پاکستان و کره شمالی ضمن تأیید نسبی این امر نشان می‌دهد که برای دستیابی به سلاح اتمی حتی ثروت یک ملت شرط تحصیل دانش و توانایی اتمی شدن نیست. این که تاکنون چنین چیزی برای کلیه کشورهای محقق نشده است دال بر موفقیت نسبی جامعه بین‌المللی از طریق فعالیت‌های سازمان ملل متحد است؛ زیرا هیچ کشوری از زمان جنگ جهانی دوم تاکنون از این سلاح‌ها استفاده نکرده و در حال حاضر آزمایش‌های هسته‌ای نیز حداقل به صورت علنی متوقف شده است.

با این حال بمب اتم فرقی بین زن و مرد، کودک و بالغ و نظامی و غیر نظامی قائل نمی‌شود و از جنبه‌های مختلف بدتر از بلاهای طبیعی است. زمانی که زمین یا آب لرزه ای مانند آنچه اخیراً در آسیای جنوب شرقی اتفاق افتاد و قریب ۲۰۰۰۰۰ نفر کشته بر جای گذاشت، رخ می‌دهد و عده ای از انسان‌ها را از بین می‌برد این ناشی از عوامل طبیعی است؛ اما زمانی که بمب اتم یعنی محصول مغزهای درخشان دانشمندان، انسان را از بین می‌برد این انسان است که طرح نابودی خود را عملی می‌کند؛ لذا امروزه صرف نظر از حقوق بین‌الملل قراردادی، سلاح‌های کشتار جمعی منجمله سلاح‌های اتمی به یکی از موضوعات ضد حقوق بشر و آزار دهنده وجدان بشری تبدیل گردیده است. بدین جهت دیوان بین‌المللی دادگستری در پاراگراف ۷۸ رأی مشورتی سال ۱۹۹۶ خود اظهار داشت که "کشورها هرگز نباید از سلاح‌هایی استفاده کنند که قادر نیستند بین اهداف نظامی و غیر نظامی تفکیک قائل شوند".^۲ به نظر می‌رسد برای دستیابی به این امر یکی از راه حل‌های اساسی تصویب قوانین ملی در خصوص ممنوعیت ساخت و تحریم کلی استفاده از سلاح‌های اتمی است. البته باید اذعان نمود که صرف ممنوعیت

1. Nature, Vol. 430, 1 July 2004.

2. ICJ Rep. 1996, Advisory Opinion, 8 July 1996, parag. 105(2)(E).

ساخت و تحریم استفاده از سلاح‌های هسته‌ای کافی نیست. باید علاوه بر همه این‌ها، نظام بین‌المللی بازرسی دقیق و کنترل بی طرفانه ای بر همه کشورها از جمله ایران اعمال کند تا از این راه بتوان اجرای دقیق تعهدات هسته‌ای را تضمین نمود.

واقعیت این است که پرونده هسته‌ای ایران پرونده‌ای سیاسی - حقوقی است. فشار سیاسی برخی از کشورها بویژه آمریکا و تأثیر آن بر بزرگ نمایی فعالیت‌های هسته‌ای ایران در ایجاد این بحران هسته‌ای قابل انکار نیست. آمریکا به این بهانه که ایران از ذخایر کافی نفت و گاز برخوردار است، ادعا می‌کند جمهوری اسلامی نیاز به انرژی هسته‌ای ندارد و قصد دارد از نیروگاه هسته‌ای خود برای تولید سلاح‌های کشتار جمعی استفاده کند. این ادعا از ماهیت سیاسی برخوردار است؛ چرا که تأمین انرژی جزئی از منافع ملی هر کشور است و در نتیجه دسترسی به آن یک حق بین‌المللی محسوب می‌شود. به همین دلیل کشورهایی چون روسیه، مکزیک، کانادا و خود آمریکا همگی بخشی از انرژی خود را به جهات مختلف از جمله مسائل زیست محیطی از طریق نیروگاه‌های اتمی تولید می‌کنند. به علاوه منافع تکنولوژی هسته‌ای به محیط زیست و تولید برق خلاصه نمی‌شود. این تکنولوژی می‌تواند در عرصه‌هایی چون کشاورزی، پزشکی و صنعت نیز منافع بسیاری برای مردم ایران داشته باشد.

معاهده NPT نیز تبعیضی برای کشورها برای استفاده صلح آمیز قائل نشده است.

آمریکا از همان ابتدای بحران در پی ارجاع پرونده ایران به شورای امنیت بوده است. علت این امر تأثیر زیادتری است که آمریکا در شورای امنیت نسبت به شورای حکام آژانس دارد. بدون شک چنانچه این کشور بحران هسته‌ای ایران را به تهدیدی علیه صلح و امنیت جهانی تبدیل نماید، بر اساس فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد، شورای امنیت نه تنها حق مداخله بلکه وظیفه دخالت را بر عهده خواهد داشت. در صورتی که دولتمردان ایران نتوانند پرونده بحران جاری را به صورت مسالمت آمیز و در زمانی کوتاه ببندند منافع ملی کشور در خیلی از زمینه‌ها از جمله امنیت ملی، اقتصاد، سرمایه‌گذاری خارجی، وجهه سیاسی و پرستیژ حقوقی آسیب جدی خواهد دید. ایران از زمان امضای بیانیه تهران با سه کشور اروپایی تا کنون اقدامات زیادی را انجام داده است. از جمله در بیانیه مذکور پذیرفته است که فعالیت‌های غنی سازی را با نظارت آژانس معلق کند. بعداً در توافقات جدید با اروپا حتی قطعه‌سازی و مونتاژ را به حالت تعلیق در آورد. با این حال آژانس در راستای نقش نظارتی خود برای اولین بار در ژوئن ۲۰۰۴ (خرداد ماه ۱۳۸۲) از ایران درخواست کرد تا تزریق گاز به سانتریفیوژ در نطنز را متوقف کند و در ماه سپتامبر همان سال قطعنامه شدید‌الحنی صادر که از ایران خواست غنی سازی و "تمام" فعالیت‌های مربوط به آن را متوقف کند؛ اما این کشور از مهرماه سال ۱۳۸۲ یعنی پس

از صدور قطعنامهٔ شدید‌ال‌لحن آژانس و پس از یک سال تأخیر نسبت به شروع بحران هسته‌ای خود وارد عرصهٔ دیپلماتیک گردید. در حالی که ایران برای حل و فصل مسألهٔ حمله به افغانستان حتی از مذاکرهٔ مستقیم با آمریکا پرهیز نمود، در این پرونده که به نقل از دبیر شورای عالی امنیت ملی "دشوارترین پروندهٔ کشور در طول تاریخ است" (ضمیمه روزنامه ایران، اسفند ۸۳، ص ۱۰). اگر منافع ملی کشور اقتضا کند و برای کوتاه کردن راه حل و فصل بحران، باید حتی با آمریکا نیز وارد مذاکره شود. پیشنهادهایی از قبیل خروج از ان پی تی، پادمان یا پروتکل الحاقی و یا اخراج بازرسان آژانس و جلوگیری از ورود آن‌ها به ایران مشکلی را حل نخواهد کرد. قطعنامه‌های صادره از آژانس و شورای حکام برای اعضا الزام آور است؛ لذا تا زمانی که ایران عضو این سازمان بین‌المللی است نباید از مسیر فعالیت‌های صلح آمیز هسته‌ای منحرف گردد.

مسئلاً صلح با دوام از طریق ایجاد ترس و وحشت ممکن نیست و دستیابی به بمب اتم هرگز حفظ صلح نمی‌کند. بمب‌های هسته‌ای فقط تمدن بشری را نابود می‌کند؛ لذا برقراری صلح فقط از طریق احترام به قوانین بین‌المللی و اجرای عادلانه آن ممکن است. در این راستا نه فقط "عدم گسترش" عمودی و افقی سلاح‌های اتمی لازم است، بلکه "اتم زدایی" (شکل مخرب آن) یا به عبارت دیگر "خلع سلاح اتمی" باید به طور جدی در سرلوحهٔ فعالیت‌های بین‌المللی قرار گیرد. در این مسیر معاهدهٔ ۱۹۶۸ ان پی تی نباید دست‌آویزی شود که به موجب آن نابرابری بین کشورها روز به روز گسترده‌تر شود و کشورهای غیر از اعضای باشگاه هسته‌ای را از تکنولوژی پیشرفته و صلح آمیز هسته‌ای محروم نماید. به موازات توسعهٔ علوم و تکنولوژی حقوق بین‌الملل انرژی نیز باید توسعه یابد، به نحوی که کشورهایی که به تعهدات اتمی خود عمل می‌نمایند به مصارف دوستانهٔ انرژی دسترسی قانونی داشته باشند، تا بتوانند نیازهای صنعت انرژی خود را در قرن ۲۱ بر طرف سازند. امروزه یک پنجم انرژی برق جهان هسته‌ای است و این مزیت را دارد که در بسیاری از زمینه‌ها جایگزین نفت گردیده، از این راه از انتشار آلودگی ناشی از گازهای گلخانه‌ای^۱ و دیگر اشکال مخرب آلوده‌کننده جلوگیری کند. همچنین بسیاری از پیشرفت‌های حاصل شده در پزشکی خصوصاً در زمینه تکنولوژی مربوط به اشعه، حاصل تحقیقات سالم هسته‌ای است؛ اما انکار نیز نمی‌توان کرد که از نظر حقوق بین‌الملل "حق توسعهٔ صلح آمیز" انرژی هسته‌ای و "حق در صلح و امنیت زیستن" از یکدیگر

جدایی ناپذیر بوده و مکمل یکدیگرند.

مأخذ

۱. روحانی، حسن؛ ۱۴ ماه بحران در گفت و گو با دکتر حسن روحانی، ویژه پرونده هسته‌ای ایران؛ ضمیمه روزنامه ایران، اسفند ۱۳۸۳.
۲. ساعد، نادر؛ قطعنامه سپتامبر ۲۰۰۴ و عملکرد شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در آزمون اجرای حقوق بین‌الملل؛ مجله پژوهش‌های حقوقی، شماره ۵، ۱۳۸۳ ش.
۳. ضیائی بیگدلی، محمدرضا؛ چالش‌های حقوقی میان ایران و آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (دیروز، امروز، فردا)؛ مجله پژوهش حقوق و سیاست، شماره ۹، ۱۳۸۲. ۳.
۴. ضیائی بیگدلی، محمدرضا؛ حقوق معاهدات بین‌المللی (تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۸۳).
۵. فلسفی، هدایت اله؛ حقوق بین‌الملل معاهدات (تهران، فرهنگ نشر نو، ۱۳۷۹).
۶. فلسفی، هدایت اله؛ نابرابری دولت‌ها در قبول و اجرای معاهده عدم گسترش سلاح‌های هسته ای: تصوّرات و واقعیّات؛ مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۱۹-۱۸، ۷۴-۱۳۷۳.
۷. مصاحبه کوفی عنان، <http://www.blogophile.net/kofiannan>، ۱۶ مه ۲۰۰۵.

8. Additional Protocol to NPT Safeguards Agreement .

9. Agreed Declaration on Atomic Energy, Washington 15 Nov. 1945.

10. Blix H., "The Role of the IAEA in the Development of International Law", 1989 *Nordic Journal of International Law*, Vol. 581.

11. Edwin I. N., *International Law of Nuclear Energy: Basic Documents* , Parts 1/Parts 2, Aspen Pub., August 1993.

12. ICJ Rep. 1996, Advisory Opinion, 8 July 1996.

13. Lamm V., *Utilization of Nuclear Energy and International Law* , Intl Specialized Book Service Inc, November 1985.

14. Statute of the International Atomic Energy Agency

15. Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons(NPT),

http://www.bbc.co.uk/persian/iran/story/2004/09/printable/040907_a_atomic_iran_npt_text.shtml.

سایت‌های اینترنتی:

<http://khalije-fars.blogfa.com/8311.aspx>

<http://www.blogophile.net/kofiannan>

<http://aftabnews.ir/>

<http://www.iaea.org>

<http://www.hoghooghddanan.com/lawblog/modules.php?name=News&file=article&sid=21>

<http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/>

<http://www.un.org/events/npt2005/>

[http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/december/8/newsid - 3283000/3283817.stm](http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/december/8/newsid_3283000/3283817.stm) [http://www.fas.org/nuke/control/start1/text/aba -29-0.htm](http://www.fas.org/nuke/control/start1/text/aba-29-0.htm)

<http://www.fas.org/nuke/guide/rsa/nuke/>